

## HALŠTATSKE GOMILE V NOVEM MESTU

TONE KNEZ

Presenetljivo je dejstvo, da ima Novo mesto, historično eno najmlajših mest na Slovenskem, že zelo dolgo in bogato prazgodovinsko preteklost, tako da danes uvrščamo dolenjsko metropolo po trajanju intenzivne naselitve tega kraja med najstarejša slovenska mesta. Danes vemo, da je bilo najstarejše mesto ustanovljeno zanesljivo že v 8. stoletju pred našim štetjem, to je, na začetku halštatskega časa pri nas.

Obsežno arheološko raziskovanje halštatskih gomil v zadnjih treh letih v Novem mestu je odkrilo čisto nove podatke o novomeški prazgodovini, slovensko arheologijo pa je obogatilo z imenitnimi najdbami. Lepe in dragocene najdbe po svoji umetniški plati in kulturno zgodovinskem pomenu presegajo slovenski okvir. Za halštatsko kulturo v Sloveniji in celo v Vzhodnih Alpah so novomeške najdbe izredna obogatitev, ki dajejo našemu znanju o halštatski omiki na Dolenjskem nove dimenzije. Izkopavanje pa je razkrilo tudi veliko novih znanstvenih podatkov o dolenjskih rodovnih gomilah, ki zavzemajo posebno imenitno mesto v halštatski kulturi južno od Alp. Marsikaj smo izvedeli o njihovi velikosti in konstrukciji ter o družbeni

strukturi halštatskih Ilirov v starejši železni dobi na Dolenjskem. Halštatske gomile — njihova klasična domovina je na Dolenjskem — so najprezentativnejši spomeniki naše prazgodovine. V zadnjih sto letih so v gomilah razni poklicani in nepoklicani raziskovalci izkopali neštevilne in neprecenljive arheološke najdbe, zato je prav, da spregovorimo nekaj več besed o njihovem nastanku, funkciji in usodi, ki so jo doživljala ta zadnja počivališča davnih Ilirov.<sup>1</sup>

Večni strah pred neznanim po človekovi smrti in skrb za blagor duše v zagrobnem življenju v kraljestvu senc, sta bila v vsej človekovi zgodovini vedno zelo močan faktor pri oblikovanju njegovega duhovnega življenja in filozofije. V vseh časih so gradili pokojnim na čast trajna znamenja moči in slave. Spomnimo se velikanskih egipčanskih piramid, velikih skalnatih grobov neolitskih ljudi v severni Evropi, čudovitih helenističnih mavzolejev in razkošnih grobnic antičnega sveta, velikih skitskih kurganov v južnoruskih stepah, itd. V naši ožji domovini pa so gradili podobna veličastna počivališča rajnim halštatski Iliri, žilavi in sposobni hribovci, sredi prvega tisočletja pred našim štetjem.



Sl. 1. Pogled na Znančeve njive v Novem mestu med izkopavanjem halštatske gomile III poleti 1968 — Foto T. Knez

V naših krajih se pojavijo gomile kot oblika grobne arhitekture prvokrat že v bronasti dobi, nekako sredi 2. tisočletja pred našim štetjem. Pri nas so gomile iz tega časa silno redke, nekaj skromnih poznamo le iz vzhodne Slovenije. Sledi več stoletij trajajoče obdobje žarnih grobišč, ko ljudje ne pokopavajo več v gomilah, temveč zakopavajo pepel sežganih mrličev v plitve grobne jame. Z naselitvijo in utrditvijo Ilirov v naših krajih (nekako od leta 800 pred našim štetjem naprej) pa se začne dolgotrajno obdobje starejše železne dobe in halštatske kulture, katere najvidnejši zunanji izraz so prav neštete gomile, posejane po slovenski zemlji. V naši domovini jih najdemo od Prekmurja do Notranjske in od Gorenjske do Bele krajine, vendar je prava domovina halštatskih gomil le na Dolenjskem, v Posavju in v Beli krajini, saj jih tamkaj najdemo v daleč največjem številu.

Z razvojem halštatske kulture, ko leta doseže določeno razvojno stopnjo, se tudi pogrebni obred iz temeljev spremeni. Ni več anonimnih grobov, kamor so zagrebali prah upepeljenih rajnikov, nič več ne sežigajo trupel; odtlej polagajo pokojnika k večnemu počitku v rakev z vsemi znaki odličja (skeletalni pokop), na grobove pa začenjajo nasi-

pavati zemljo in tako so nastale mogočne gomile. Na ta način, to je s skeletnim pokopom v gomilah, so Iliri v naših krajih pokopavali dobrih 400 let. Iz tega časa se nam je ohranilo samo na Dolenjskem precej nad tisoč gomil! Kako priljubljen objekt so gomile v narodovem izročilu in v ljudskem bajanju, nam govore številne pripovedke in pravljice (po navadi o zakladih, ki da so zakopani v teh gomilah), ki so tako ali drugače vezane za te častitljive kupe nagrmadene zemlje, z ljubeznijo in s spoštovanjem nasute na grobove rajnih.

Kot vse, kar je v zvezi s smrtjo, je tudi gomile kot zadnje počivališče ljudi obdala človekova domišljija z bajkami in pripovedkami, v katerih se prepletata resničnost in fantazija. Davni grobovi v gomilah so s svojo skrivnostjo vedno razvneli domišljijo preprostih ljudi, zbuvali so radovednost, človek pa je okoli njih spletal vsakovrstne bajke in razlage. Tako so ob gomilah nastale bajke o zakopanih zakladih, o zlatem teletu, o Atilovem grobu, o Turkih in o ajdovskih grobovih. Kako dolgotrajno in žilavo je ustno izročilo, dokazuje dejstvo, da ljudje še danes prav dobro vedo, da so ti kupi nagrmadene zemlje stari grobovi, čeprav je minilo dvatisočpetsto let, odkar so davni Iliri spoštljivo gradili svoja velika poslednja domovanja. Širok odmev so našle gomile tudi v slovenskem krajevnem imenoslovju, saj poznamo v Sloveniji kar 17 vasi z imenom Gomila. To število krajevnih imen pa je še precej večje, ker nismo upoštevali nešteti zemljiščnih imen v zvezi z imenom Gomila.

Po navadi ležijo gomile skrite radovednim očem v gozdovih, na pobočjih ali ob vznožjih davno zapuščenih utrjenih gradišč. Njihovo število na posameznih najdiščih je zelo različno: lahko najdemo samo eno ali dve samotni gomili, lahko jih najdemo v gručah po pet do deset ali še več skupaj, našli pa bomo tudi velikanska pokopališča ob velikih halštatskih gradiščih, kjer lahko naštejemo celo več desetih gomil. Gomilno grobišče pri Stični (naše največje halštatsko pokopališko območje) je na primer štelokoč okrog 140, po velikosti sicer dokaj različnih gomil! Med taka velika najdišča halštatskih gomil, ki so zrasla ob velikih centrih halštatskega življenja, sodijo še: Magdalenska gora pri Šmarju-Sap, številne gomile na pašniku in v gozdu pri Dobravi blizu Dobrnica, desetine pozabljenih pa tudi že izropanih na zahodnem pobočju Vinjega vrha nad Belo cerkvijo pri vaseh Gradenje, Orešje in Strelac, okrog 30 jih je v brezovem gozdičku pri Grmu v Beli krajini, prav toliko pri vasi Podzemelj, nad 60 jih je bilo na Libni, vsaj 11 velikih je bilo v Novem mestu, 12 manjših je pri Kostanjevici in še bi jih lahko naštevati v nedogled. Ve-



Sl. 2. Odkrit grob v halštatski gomili, ki je vseboval dve keramični posodi — Foto T. Knez

liko so jih že prekopali, zasekali so vanje grde rane, jih plenili in oskrunili s pohlepno grabežljivostjo po vedno novih najdbah. Na Štajerskem, posebej še v Slovenskih goricah<sup>2</sup> in v Prekmurju<sup>3</sup> so v gomilah pokopavali domačine v rimskem času, medtem ko na Dolenjskem gradijo gomile in vanje pokopavajo samo Iliri v starejši železni dobi do nekako leta 300 pred našim štetjem. V kasnejšem času na Dolenjskem in v Beli krajini nič več ne pokopavajo v gomilah, medtem ko jih na Primorskem in na Notranjskem skoraj ne najdemo.

#### ZGODOVINA RAZISKAV

Zanimanje za prazgodovinske gomile, njihov pomen in vsebino, sega gotovo že stoletja nazaj, vendar o tem nimamo zanesljivih sporočil. Zanimivo je, da nam sicer široko razgledani Valvasor v svojem enciklopedičnem delu *Slava vojvodine Kranjske* ni zapustil nobega sporočila o teh spomenikih naše davnine. Iz vsakodnevene izkušnje vemo, da različni spomeniki preteklosti, posebej še, če se nanašajo na grobove, nadvse radi burijo človekovo domišljijo, ki iz monumentalnih davnih pokopališč ustvarja zakopane zaklade v *ajdovskih grobovih*, na Štajerskem pa skoraj vedno vidijo v njih *Atilov grob*, ki naj bi bil po tradiciji zakopan nekje med Muro in Dravo.

Romantika prve polovice 19. stoletja je bil tisti čas prebujanja nacionalne zavesti, ko se je mlada meščanska družba tako rada ozirala po narodovih starožitnostih in jih v rodoljubnem zanosu po svoje razlagala. Takrat so postale aktualne tudi halštatske gomile, ki so jih tolmačili na vse mogoče načine: kot prirodne pojave in kot zadnja počivališča Keltoev, Slovanov, Hunov in celo Turkov. Pritegnile so široko zanimanje prirodoslovcev, štabnih oficirjev, zemljemercev, narodopiscev in pravzaprav šele nazadnje zgodovinarjev.

Nedvomno so prve gomile iz radovednosti in iz roparskih nagibov prekopavali že pred stoletji in celo v prazgodovini, vendar o tem nimamo nobenih sporočil. Odločilni preobrat v usodi dolenjskih gomil pa se je pričel z vse večjim zanimanjem za prazgodovinske najdbe šele v drugi polovici 19. stoletja s poglobljenim študijem prazgodovine, ko je bil že izdelan Thomsenov triperiodni sistem evropske prazgodovine s tremi osnovnimi dobami: kameno, bronasto in železno, ki v osnovi velja še danes.

Prvi raziskovalec, ki se je s strokovne plati lotil halštatskih gomil na Kranjskem, je bil ravnatelj deželnega muzeja v Ljubljani Karel Dežman, ob njem pa tudi muzejski preparator Ferdinand Schulz. Začetki njenega izkopavanja na gomilah segajo v leto 1878.

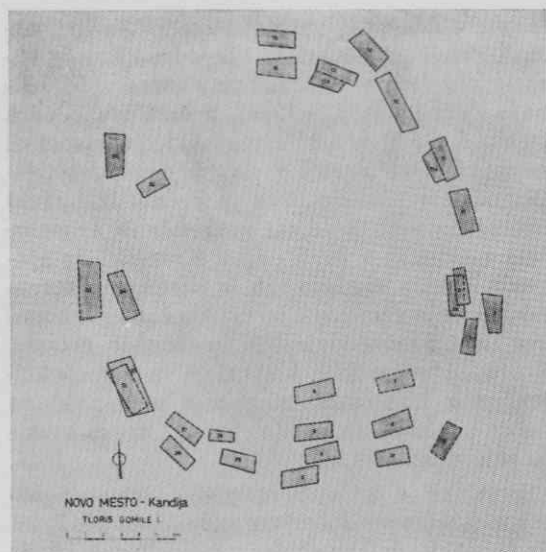
Usoda dolenjskih, oziroma kranjskih halštatskih gomil pa bo ostala nerazdružljivo povezana z delom samozvanega »arheologa«<sup>4</sup> Jerneja Pečnika (1835—1914), proslulega kopača starin, ki je slovenski arheološki vedi napravil nepopravljivo škodo. V dobrih dveh desetletjih, od leta 1884 do 1904, je Pečnik izkopaval skoraj na vseh količkah pomembnih arheoloških najdiščih v bivši deželi Kranjski. Iz njegovih bežnih zapiskov in iz ohranjene korespondence izvemo, da je v tem času prekopal več tisoč prazgodovinskih in rimskih grobov. S svojim roparskim kopanjem in z mešetarenjem z izkopaninami nas je osiromašil za tisoče arheoloških predmetov, ki danes krasi-jo tuje muzejske zbirke.

Prvi, ki je že v Pečnikovem času neoporečno izkopaval dolenjske gomile, je bil Josef Szombathy, ustanovitelj in predstojnik slovitega prazgodovinskega oddelka dvornega Prirodoslovnega muzeja na Dunaju. Za njim so v času avstroogrške monarhije izkopavali gomile še: šentjernejski rojak — samouk Ignac Kušljan, vojvodinja Meklenburška, prvi slovenski arheolog Walter Šmid in Josip Mantuani. Med obema svetovnima vojnama načrtnih izkopavanj na gomilah ni bilo, le v okolici Stične je nadaljeval roparsko kopanje v Pečnikovem stilu domačin Albin Hrast.

Po drugi svetovni vojni so za račun Narodnega muzeja v Ljubljani pod vodstvom arheologa Staneta Gabrovca pričeli sistematično



Sl. 3. Odkrit in očiščen grob bogate žene, v katerem smo našli veliko nakitnih predmetov (jantarne ogrlice in bronaste zapestnice) in bronasto situlo, položeno k nogam pokojnice — Foto T. Knez



Sl. 4. Tloris grobov v eni izmed halštatskih gomil. Značilno zanje je krožni razpored grobov na obodu gomile, brez centralnega groba. To so značilne rodovne gomile, znane v halštatskem času samo na Dolenjskem — Foto T. Knez

izkopavati izredno veliko halštatsko gomilo pri Stični. Izkopavanje je trajalo več let: 1946, 1952, 1953, 1960—1964 na njem so uporabili najbolj sodobne tehnične metode izkopavanja (odkopavanje po plasteh) in natančne meritve, ki zagotavljajo točno fiksiranje posameznih najdb in najdiščinih okoliščin. Hkrati je bil to šolski primer, kako je danes treba izkopavati gomile, ostal pa je tudi vzor za vsa kasnejša tovrstna izkopavanja.<sup>4</sup> Na Libni je v petdesetih letih prekopal več manjših gomil France Stare, leta 1962 sta izkopala še del večje gomile Stanko Škaler in Tone Knez in v njej našla zelo bogat grob.<sup>5</sup> Leta 1969 se je Škaler ponovno vrnil na Libno ter izkopal še preostali del neke že načete gomile. V Slovenskih goricah je nekaj manjših antičnih gomil prekopal mariborski arheolog Stanko Pahič, medtem ko je dve gomili iz halštatskega časa pri Grižah v Savinjski dolini odkopal v letih 1965—1966 Lojze Bolta iz Celja. Edini dve bronasti gomili je doslej prekopal S. Pahič: prvo že leta 1956 pod Brinjevo goro pri Zrečah,<sup>6</sup> drugo pa leta 1963 v vasi Morje pri Framu.<sup>7</sup>

Zanimiva je usoda novomeških gomil.<sup>8</sup> Prvo je odkopal Ferdinand Schulz v mestnem gozdu (Portowald) že leta 1890. Naslednji dve je izkopal na Marofu Pečnik leta 1894 za dvorni muzej na Dunaju, nadaljnji dve v ravgovski hosti (Malenškova gomila) pa leta 1905 Walter Šmid. Najdbe iz slednjih dveh gomil so v Narodnem muzeju v Ljubljani. Poleti 1939 so pri urejanju stadiona v Kandiji slučajno našli v zelo sploščeni gomili (ne vedoč, da kopljejo v gomili) slavni halštatski knežji oklep,<sup>9</sup> dve leti zatem pa v isti gomili še tri-

nožni bronasti kotliček.<sup>10</sup> Poleti 1967 je pisec teh vrstic pričel z obsežnim sistematičnim izkopavanjem gomilnega grobišča v Kandiji, ki je tedaj štelo še zadnjih šest halštatskih gomil, ob njih pa smo naleteli še na precejšnje grobišče latenskih planih grobov z žganim pokopom, ki smo ga do konca prekopali. V letih 1967—1969 smo uspeli izkopati štiri velike gomile, preden je na njih zrasla nova stanovanjska soseka.<sup>11</sup>

Ogromno število izkopanin iz dolenskih halštatskih gomil je danes shranjeno v treh velikih muzejih: v Prazgodovinskem oddelku Prirodoslovnega muzeja na Dunaju, v Narodnem muzeju v Ljubljani in v Peabody Museum pri harvardski univerzi v Bostonu (Massachusetts, USA). Za nas Slovence je zanimiva in hkrati tragična zgodovina te zbirke, ki se hrani v Ameriki. Tam je zbrano gradivo, ki ga je v večletnih kopaških ekspedicijah po Dolenjski in Beli krajini izkopala vojvodinja Meklenburška, strastna zbirateljica starin. Njena številna in bogata zbirka arheoloških predmetov je ob ustanovitvi Jugoslavije po prvi svetovni vojni prišla pod sekvester, ki pa je bil ukinjen leta 1929. Vojvodinja je bila pripravljena zbirko prodati Narodnemu muzeju v Ljubljani. Toda zaradi kratkovidne politike tedanjih muzealcev in oblastnikov, ki bi morali vojvodinji odšteti primerno odkupnino, ta velika in dragocena zbirka ni prišla v last Narodnega muzeja, temveč je bila — razprodana na dražbi! Zbirko so iz Slovenije odpeljali v Zürich, kjer so sestavili in natisnili ilustriran avkcijski katalog in nato je bila vsa zbirka razprodana leta 1934 na javni dražbi v New Yorku!<sup>12</sup> Dražbeni katalog je še vedno edina objava na primer bogatega gradiva iz japonskih grobov iz Vinice v Beli krajini. Tako je velika in edinstvena zbirka z našega ozemlja postala tudi v študijske namene za nas praktično nedosegljiva.

Prvi avtor, ki je opozoril na važnost dolenskih halštatskih gomil, je bil slavni dunajski arheolog Moritz Hoernes (1852—1917), direktor Prirodoslovnega muzeja in ustanovitelj katedre za prazgodovino človeka na dunajski univerzi.<sup>13</sup> Hoernes velja za utemeljitelja moderne evropske prazgodovine. Ob meklenburški zbirki se je s tipološko-analitično metodo lotil slovenskega prahistoričnega gradiva Rajko Ložar,<sup>14</sup> naš prvi prazgodovinar, ki je skušal ovrednotiti naše izkopanine ter opozoril na razvoj oblik v halštatsko-latenskem času pri nas. Žal pa je njegovo mnogo obetajoče delo ostalo nedokončano. Po drugi svetovni vojni je delo v tej smeri nadaljeval in poglobil France Stare,<sup>15</sup> ki je ob gradivu iz Vač prispeval nov kronološki in kulturnozgodovinski koncept naše prazgodovine v prvem predkrščanskem mileniju. S

Staretovimi razpravami smo se otresli provincialnega zamudništva in stopili na oder raziskovalcev evropske prazgodovine kot enakovreden partner.

Tretja in najbolj dognana domača študija o halštatski kulturi na Slovenskem (ki temelji na najdbah iz gomil) s tipološko, kronološko in kulturnozgodovinsko razčlenitvijo gradiva, je izšla izpod peresa Staneta Gabrovca (gl. op. 1), danes najboljšega poznavalca halštatskega obdobja v Sloveniji. S to študijo je Gabrovec razčlenil halštatsko bogastvo Slovenije z naj sodobnejšimi prijemi, ki temeljijo na izkušnjah nemške prahistorične šole (Reinecke in Merhartova šola na univerzi v Marburgu na Lahni). V svoji študiji je tudi novomeškim najdbam odmeril važno mesto kot horizont stiško-novomeških knežjih grobov.

V zadnjih dvajsetih letih je raziskovanje prazgodovine v Sloveniji močno napredovalo, velika razstava situlske umetnosti z mednarodno udeležbo v Ljubljani leta 1962 pa je dala slovenskim halštatskim najdbam čisto nov poudarek. Številni domači in tuji raziskovalci (France Stare, Stane Gabrovec, Stan-ko Pahič, Tone Knez, Karl Kromer, O.-H. Frey in Stephen Foltiny) so pri raziskovanju halštatskega časa in njegovih ostalin v Sloveniji dosegli že lepe uspehe. Obsežna izkopavanja, ki so v teku v Stični in v Novem mestu, bodo v nekaj letih bistveno dopolnila in morda celo korigirala naše znanje o halštatskem času pri nas.

Še nekaj besed, kakšne so videti gomile in kje jih lahko najdemo. Velikokrat me preprosti, neuki pa tudi šolani ljudje ob kopanju gomile začudeno sprašujejo, kako da smo vedeli, da so prav na tem mestu grobovi. Po na-

vadi ti nepoučeni radovedneži mislijo, da imamo arheologi kakšne tajne zapiske ali načrte, ali pa da celo z bajalico iščemo in ugotavljamo stare grobove. Seveda je resnica čisto drugačna in sila preprosta. Za ugotavljanje in lego posameznih gomil niso potrebni nikakršni skrivni načrti, temveč le zdrava pamet in večše oko. Vsi tisti ljudje, ki so veliko v naravi, ki so intimno povezani z njo in od nje docela odvisni, kot na primer: kmetje, logarji, lovci in gozdarji, bodo vedno z lahkoto in zanesljivo uganili, kdaj in kje imamo opraviti z gomilo. Izurjeno oko, navajeno, da budno opazuje naravo, bo vedno pravilno precenilo oblikovanost zemljišča in ločilo naravne tvorbe od umetnih tvorb. Vsaka gomila je umetna tvorba, je prazgodovinska arhitektura, delo človeških rok in zato nujno izstopa iz prirodnega okolja. Seveda so čas, vetrovi, deževje, plug in vegetacija to mejo med delom človeških rok in delom narave včasih že močno zabrisali, tako da večkrat le s težavo še ugotovimo obrise oziroma velikost nekdanjih gomil, posebej še, če so bile majhne. Na splošno so danes vse še ohranjene gomile zelo ploske in le blago napete, zato jih včasih le s težavo opazimo.

#### KAKO IZKOPAVAMO GOMILE

Novomeške gomile v Kandiji so bile nasute na rahlo proti zahodu nagnjenem zemljišču; ta pada proti potoku Težka voda, ki se v bližini izliva v Krko. Vse do poletja 1967 so bile tam večinoma njive (Znančeve njive), travniki in deloma vrtovi. Zaradi nagnjenosti terena in stalnega oranja so bile gomile pred izkopavanjem že močno sploščene in le še prav rahlo napete, tako da jih nešolano oko



Sl. 5. Dve elegantno oblikovani keramični vazi s pokrovom. Na površini sta posodi rdeče in črno barvani. Služili sta kot obredni posodi pri pokopavanju in so jih položili pokojniku k nogam v grob — Foto T. Knez



Sl. 6. Pogled v odprti grob halštatskega kneza, ki so ga pokopali skupaj s konjem. Vse predmete v grobu smo obdali z mavčnimi oklepi in jih šele nato dvignili iz zemlje in prenesli v muzej. V tem najbogatejšem grobu v Kandiji smo poleg drugega našli tudi bronasto čelado, dve situli in eno cisto — Foto T. Knez

skoraj ni moglo prepoznati. Seveda so bile gomile pred stoletji in tisočletjem dosti bolj visoke in bolj stožčaste oblike, plug in erozija pa sta jih iz leta v leto bolj ploščila, nižala in širila.

Pred izkopavanjem smo na oko ocenili verjetno središče ali teme gomile in tam zabili orientacijski količek. S tega središčnega količka je nato geometer s teodolitom natančno izmeril vse štiri nebesne smeri. Na vseh teh štirih straneh smo ob domnevnem robu gomile zabili v zemljo količke, ki so označevali nebesne smeri na gomili. Velikost, oziroma premer gomile smo pred izkopavanjem ocenili spet samo na oko po oblikovanosti zemljišča, kajti točne mere in meje gomile smo dognali in izmerili šele po končanem izkopavanju, oziroma ko smo že odkrili vse grobove. Nato smo po nebesnih smereh odmerili in začrtali na gomili osnovni križ, širok dva metra. S tem križem smo razdelili gomilo na štiri izkopne sektorje, ki smo jih označili s številkami I—IV.

Ta dvometrski osnovni križ je ostal neprekopan vse do takrat, ko smo do dna gomile prekopali vse štiri sektorje. Križ na gomili ima dvojno funkcijo. Na eni strani ga uporabljamo za to, da po njem med izkopavanjem lahko neovirano hodimo in sproti odvažamo izkopano zemljo. Druga, pomembnejša funkcija križa pa je, da nam služi kot važna kontrola, iz katere lahko marsikaj izvemo in razberemo. Lepo gladko obrezane stene kontrolnega križa nam služijo kot kontrolni prerezi, ali — kot jim v stroki pravimo — profili. Na teh prerezih lahko opazujemo, kako in iz česa je nasuta gomila. To nam pove zaporedje slojev, ki se dobro ločijo med seboj

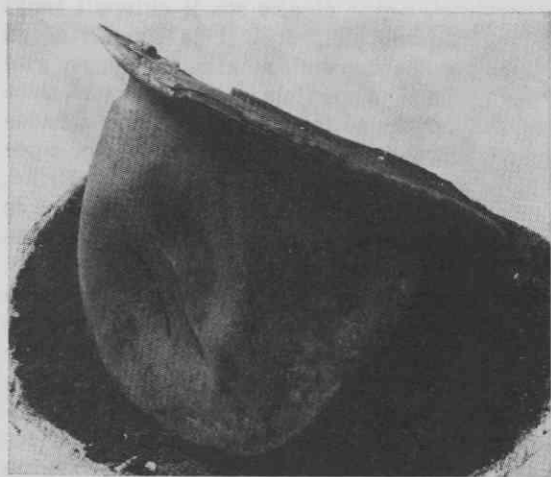
po barvi ali celo samo po odtenkih barv in po različni kvaliteti zemeljskih plasti. Takemu navpičnem prerezu skozi gomilo pravimo v arheologiji vertikalna stratigrafija. Natančno opazovanje, čitanje in risanje (z barvnimi svinčniki) teh profilov, sodi med najvažnejše arheologovo delo na terenu, ki ga praviloma opravlja vodja izkopavanja. Če bo arheolog znal pravilno prebrati smisel slojevitosti v profilu, mu bo celotna situacija, v tem primeru zgradba gomile, kmalu jasna. Pri tem delu sta arheologu lahko v dragoceno pomoč tudi geolog in pedolog. Iz pravilnega sklepanja iz podatkov, ki nam jih pokaže tak prerez, pa bomo dobili tudi odgovor na razna vprašanja, na primer, kako je bila zgrajena gomila.

Potem ko smo gomilo razdelili na štiri izkopana polja, smo se lotili izkopavanja posameznih sektorjev. Terenske razmere, tehnična zmogljivost delovne ekipe, problem odvoza zemlje in podobni organizacijski problemi nam bodo narekovali, po katerem vrstnem redu bomo izkopavali gomilo. Ob zadostnem številu strokovnih in tehničnih sodelavcev in delavcev-kopačev lahko seveda kopljemo tudi po več sektorjev hkrati. Pri izkopavanju v Novem mestu smo največkrat ravnali tako, da smo sektorje kopali po vrsti od I—IV. Zaradi majhne delovne ekipe smo skoraj vedno kopali samo po en sektor hkrati. Vsak sektor smo pričeli odkopavati na vrhu pri središču gomile po slojih, ki so bili največ do 25 cm globoki. Na ta način smo dobili ravne, po možnosti čimbolj vodoravne odkopne površine, ki so postajale vse večje, čim globlje smo kopali gomilo. Te odkopne površine smo vsakokrat takoj po odkopu z dobro nabrušenimi železnimi strgalkami temeljito ostrgali in lepo ravno zgladili. To zahtevno delo, ki terja ne samo precej fizične moči, temveč tudi bistrega opazovanja ostrganih tal, sodi med najvažnejša opravila pri izkopavanju gomile v ilovnatih tleh.

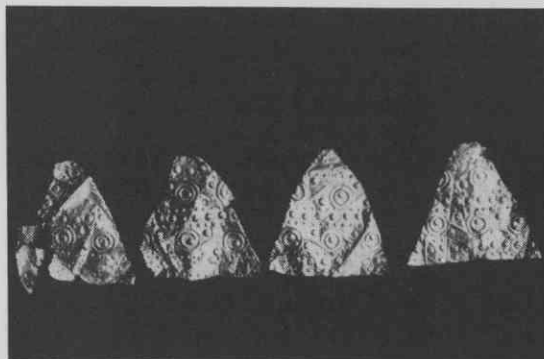
Značilna je sestava tal v novomeških gomilah; ta je tudi narekovala metodo izkopavanja, ki smo jo morali uporabiti, da smo prišli do zanesljivih rezultatov. Tanki humusni plasti na vrhu gomile je takoj sledila mrtviča: sterilna in kompaktna nepropustna rdečerrjavorumen ilovica, preprežena s sivkastimi progami. To vrsto ilovice imenujejo geologi marmorirana ilovica, ki je na Dolenjskem močno razširjena. Ustrezne kemične analize so pokazale, da vsebuje ta vrsta ilovice zelo veliko železovih in manganovih oksidov, ki močno napadajo ter razkrajajo vse organske pa tudi anorganske snovi, ki so zašle vanjo. Ker so bili vsi grobovi vkopani v to marmorirano ilovico, so vsi kovinski predmeti pa tudi keramične posode v novomeških grobovih močno korodirani, poškodovani in

včasih tudi do nespoznavnosti razkrojeni. Najbolj so trpeli železni predmeti, tanka bronasta pločevina in keramične posode slabše kvalitete, tako da smo včasih našli le še temno obarvano sled popolnoma razkrojenih nekdanjih pridatkov. Isto velja za človeške kosti. Vsi grobovi v novomeških gomilah so dosledno skeletni, o čemer nam govorita velikost posameznih grobov in lega pridatkov v njih, vendar se nam ni ohranila niti ena človeška ali živalska kost, ker je kislina v ilovici ves kostni material popolnoma razkrojila. Le temnejša barva in drugačna kvaliteta zemlje v grobni jami, ki se je dobro ločila od okoliške svetlejše sterilne ilovice, nam je vsakokrat pokazala velikost in lego groba. Samo z neumornim strganjem po slojih odkopanih površin smo lahko ugotavljali lego posameznih grobov v gomili. To je edini uspešni način izkópavanja v takih zemeljskih pogojih, sicer bi posamezne grobove odkrili prepozno, ali pa sploh ne.

Potem ko smo odkrili večje število grobnih jam, smo pričeli odpirati posamezne grobove. Vrstili so se revni, tudi prazni grobovi brez pridatkov izmenoma s tistimi, ki so vsebovali kar po več keramičnih posod. Ko smo grob očistili oziroma prekopali do dna (in vse prdatke pustili na njihovem mestu v grobu!), smo vsak grob narisali *in situ* z barvnimi svinčniki v merilu 1 : 10, da bi čimbolj verno obdržali njegovo sliko. Poleg tega smo vsak grob, tudi fotografirali s črnobelim in barvnim filmom za čim popolnejšo dokumentacijo. Vse tiste predmete, ki so bili razmeroma dobro ohranjeni in celi, smo previdno dvignili iz zemlje in varno spravili. Vsak predmet je dobil svojo natančno oznako (številko gomile in groba, koordinate in včasih še kaj). Dobro posušene keramične črepinje smo previdno oprali v vodi (nekaterih vrst keramike sploh ne smemo prati z vodo, ker bi se sicer raz-



Sl. 7. Bronasta čelada negovskega tipa, najdena v grobu halštatskega kneza. Na oglavju čelade so dobro vidni sledovi udarcev bojne sekire — Foto T. Knez



Sl. 8. Zlati diadem, izdelan iz tanke pločevine in okrašen z iztolčenimi geometrijskimi motivi. Našli smo ga v grobu bogate halštatske aristokratnje — Foto T. Knez

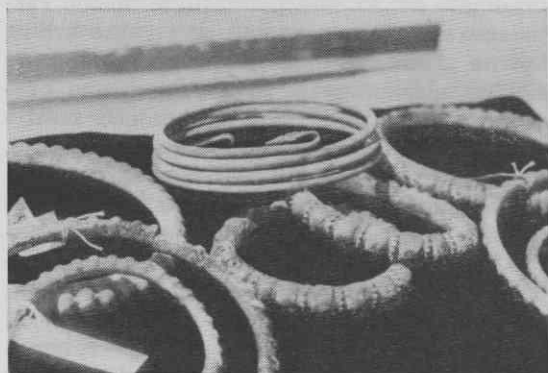
krojile), jih posušili in nato spet zlepili. To je že opravilo specializiranih delavcev — preparatorjev, ki spretno obnavljajo razlomljene posode. Manjkajoče dele na posodi dopolnijo z mavcem, ki ga nato pobarvajo tako, da muzejski obiskovalci sploh ne opazijo, da je bila posoda razbita in da je sestavljena. Vse tiste predmete pa, ki smo jih našli že močno razjedene, slabo ohranjene ali pa izredno krhke, kot na primer vse bronaste posode, bronaste fibule, železno orožje in podobno, smo previdno obkopali in jih z obdajajočo zemljo vred zagipsali ter šele nato dvignili iz zemlje. Na ta način smo dobili veliko belih mavčnih kolačev ali oklepov, ki v svoji sredini varno hranijo krhke predmete pred nadaljnjimi poškodbami. Te kolače iz mavčnih oklepov smo poslali v restavratorske delavnice, kjer se jih bodo lotili preparatorji in restavratorji, ki bodo z znanjem in veliko mero potrpljenja spravili posamezne najdbe v red, jih utrdili in jim spet dali prvotno obliko. Tako kot predmete v grobu smo tudi velikost in lego vsakega groba natančno izmerili in s tem dobili točen tloris gomile, ki je zelo zanimiv, o čemer bomo govorili v naslednjem poglavju.

#### NAJDBE V NOVOMEŠKIH GOMILAH

Število grobov v halštatskih gomilah na Dolenjskem je zelo različno. Poznamo gomile samo z enim grobom, pa tudi take, v katerih je bilo pokopanih celo nad dvesto ljudi! Največ je med njimi takih, ki krijejo v sebi od 5—25 grobov. V premeru merijo od pet do sedemdeset metrov, njihova višina pa se giblje od pol metra do petih metrov, saj so največje gomile kar pravcati grički. Računati moramo, da so bile gomile v času nastanka še nekoliko višje in bolj strme kot danes, vendar so se v teku tisočletij z erozijo in obdelovanjem zemlje dokaj znižale in postale so bolj ploske. Na podlagi števila pokopov v posameznih gomilah lahko ugibamo in domnevamo, da so bili v njih pokopani ali člani ene

družine, enega rodu, ali morda celo člani enega plemena. Kakor se posamezne gomile že na zunaj po velikosti močno razlikujejo, tako velike in še večje so razlike med posameznimi grobovi v gomili. Nekateri med njimi so zelo revni pridakov, medtem ko so spet drugi bogato opremljeni z raznimi posodami in okrasjem. Odlične osebe so pokopali celo skupaj s konjem. Železno pravilo pri pokopavanju v halštatskem času je bilo: čim odličnejši položaj v življenju na gradišču, tem lepši in bogatejši je tudi poslednji počitek v gomili.

Izkopavanje je pokazalo, da imamo v Novem mestu opravka s klasičnimi rodovnimi gomilami, ki so posebna značilnost halštatske kulture v Sloveniji. To je: skeletni pokop v gomili, pri čemer so vsi grobovi razporejeni v krogu na obodu gomile (glej sl. 4), središče gomile pa je prazno. Novomeške gomile so merile v premeru okrog 30 metrov, vsebovale pa so od 20—33 grobov. V vsaki veliki gomili pa bomo našli tudi knežji grob, ki ga



Sl. 9. Izbor bronastih zapestnic iz halštatskih grobov v Novem mestu — Foto T. Knez

odlikujejo številni in dragoceni pridakti. Ta način pokopavanja je tako značilen za Dolenjsko, da je v prazgodovinski arheologiji dobil tudi svoje ime kot: dolenjska skupina halštatskih rodovnih gomil. Opisani način pokopavanja je znan tudi v centralni Bosni in v Makedoniji, neznan pa je v severni Italiji in severno od Alp.

Običajen halštatski grob v gomili je videti nekako takole: mrlič je ležal skoraj vedno iztegnjen na hrbtu, z rokami iztegnjenimi ob telesu ali pa prekrižanimi na prsih oz. v križu. Na prsih ima eno ali dve zaponki, ki sta mu spenjali obleko, na rokah zapestnici, ženske nosijo okrog vratu ogrlice iz jantarnih ali celo barvastih steklenih biserov, na nogah pogostokrat najdemo bronaste nanožnice. K nogam pa skoraj vedno položijo eno ali več keramičnih posod s hrano in pijačo za okrepitev pokojniku na poti v onostranstvo, kot je veleva takratni pogrebni običaj. Ženske gro-

bove odlikuje lišp in obilica nakitnih predmetov ter ena ali več na prsi položenih glinastih statvenih uteži, kot tipičen atribut ženskih grobov. V moških grobovih pa najdemo poleg lončenih posod za hrano in pijačo največkrat železno, redko bronasto orožje: nož ali dve sulici, okovje za ščit, bronast opasač, bojno sekiro, včasih tudi bronasto čelado. Večino mrličev so položili v grobno jamo brez krste. Včasih pa smo našli na dnu jame deske, na katero so položili pokojnega, zelo redko pa pravo leseno krsto.

V izjemno bogatih knežjih grobovih, ki pa seveda niso pogosti, so našli tudi bronast prsni oklep, kot na primer v Novem mestu leta 1939 in v Vrhpolju pri Stični leta 1935 in tretjega prav tam že pred prvo svetovno vojno. V teh grobovih so bili nedvomno pokopani plemenski knezi ali vplivni rodovni načelniki, vsekakor pripadniki halštatske aristokracije. V miru gospodarji na gradišču so bili v v vojnem času poveljniki bojnih oddelkov, ki so jih rekrutirali iz pripadnikov domačega rodu.

Oglejmo si nekaj bogatih grobov iz Novega mesta, ki jih štejemo med knežje grobove. Kot prvega naj opišem bogat in luksuzno opremljen ženski grob, ki je vseboval tri velike jantarne ogrlice, od katerih ena sama meri po dolžini nad dva metra in je na njej nanizanih nič manj kot 573 jantarnih biserov! Roke te bogate žene je krasilo osem bronastih zapestnic, na prsi so ji položili drobno glinasto statveno utež (simbol žene — gospodarice hišnih opravil). K nogam te žene pa so položili dve bronasti posodi, od katerih je ena celo figuralno okrašena situla, kar je posebna dragocenost v halštatskem času. Spričo tako bogatih najdb v grobu upravičeno domnevamo, da je bila v njem pokopana žena iz najvišjih družbenih krogov — halštatska princesa. V nekem drugem grobu sta telo mlade Ilirke krasili dve masivni bronasti zapestnici, nožne členke sta ji oklepali tanki bronasti nanožnici, vrat ji je krasila dolga ogrlica iz živobarvnih steklenih biserov, kite v laseh pa si je spenjala s spiralno uvito zlato žico. K nogam so tej mladenki priložili čudovito oblikovano črno keramično vazo. Spomladi 1969 smo našli še en grob bogate Ilirke, katere čelo je krasil zlat diadem, narejen iz tankih lističev in okrašen z drobnim geometrijskim ornamentom.

Najbogatejši in tudi kulturno-zgodovinsko najpomembnejši pa je bil grob, ki smo ga odkopali poleti 1968. To je bil grob halštatskega velikaša, ki so ga položili k večnemu počitku skupaj z njegovim konjem. V tem velikem grobu smo poleg opreme za konja (železne žvale, obeski za naglavje) našli izredno bogato opremo moža: kar dve (!) bronasti situli in eno cisto, bronasto čelado negovskega ti-



pa, več lepih keramičnih posod, bronast opasač, železno bojno sekuro, več sulic in bronastih zapestnic, dve fibuli, bogato stekleno ogrlico in še nekaj drobnarij. Pred našimi začudenimi očmi se je odprl grob v boju padlega aristokrata. Da je to res, nam priča zelo dobro ohranjena bronasta čelada, ki je bila s sedmimi udarci bojne sekire udrtja in celo prebita. Novomeški halštatski aristokrat je končal svoje življenje pod strahovitimi udarci bojne sekire ali v boju z zunanjim sovražnikom, ali pa kot žrtev plemenskih razprtij znotraj nesložnih ilirskih rodov. Karkoli že, življenje tega moža je ugasnilo nekje na začetku 4. stoletja pred našim štetjem. Po bogastvu pridakov v grobu sodeč je bil ta mož nedvomno knez novomeških Ilirov okrog leta 400 pr. n. št. V novomeških gomilah je bilo doslej izkopanih že osem bogatih grobov, ki jih lahko štejemo med knežje grobove.

V teku izkopavanja se je pojavilo veliko problemov, na katere bo treba odgovoriti. Na vsa vprašanja bomo lahko odgovorili šele takrat, ko bodo vse najdbe restavrirane in preparirane. Šele takrat bomo natančneje vedeli, kaj vse so vsebovali posamezni grobovi, znan bo položaj in medsebojni odnos bogatih in revnih grobov, časovne razlike med posameznimi grobovi znotraj gomile, tipološke razlike in še marsikaj.

Kako bogata in dragocena je bila naša triletna bera v štirih gomilah, naj pove podatek, da smo med drugimi izkopali že: 6 situl, 2 cisti, 2 bronasti skodelici, 2 bronasti čeladi, 5 bronastih opasačev, izredno veliko nakita iz jantarja in živopisne steklene paste, da okrog 200 keramičnih posod sploh ne omenjamo. Vse najdbe iz gomil sodijo kronološko v najmlajši halštatski čas pri nas, to je v 5. in 4. stoletje pred našim štetjem. To je tisto raz-

dobje, ko se že zamirajoča halštatska kultura še poslednjič vzpne v ustvarjalnem naponu, preden v naslednjih desetletjih ne vdre k nam prva krdela bojevitih Kelto, ki prinesejo s seboj tudi nov način življenja, drugačno civilizacijo in kulturo, ki je zrasla na popolnoma drugačnem izročilu. To pa je poglavje naše prazgodovine, ki sega že zunaj okvira tega članka.

Pri kopanju gomil v Novem mestu se nam je nujno vsililo vprašanje, kako in s kakšnimi obredi so Iliri pospremili svoje mrtve k večnemu počitku. Kdo bi vedel razjasniti, kako je bilo! Ustaljeni tlorisi in lega grobov v gomili ter smiselni razpored pridevkov v posameznih grobovih kažejo na visoko razvit in strogo določen obred pri pokopavanju mrtvih. Karakteristični pridatki v grobovih pa nam povedo tudi to, ali je bila v grobu pokopana žena ali moški, revež ali bogatin, vojak ali kodaec. Če bi se nam ohranile še kosti pokopanih, pa bi manj kot na desetletje natančno lahko določili še starost pokojnega.

Nikdar ne bomo zanesljivo izvedeli, kakšni so bili pogrebni običaji v halštatskem času. Vemo samo to, da so pokojnim polagali v grob njihove najljubše stvari: nakit, orodje in orožje ter posode s hrano in pijačo, dušam v okrepcilo na poti v zagrobno življenje. Nikoli ne bomo izvedeli, kako so se poslavljali od rajnega na mrtvaškem odru, kako se je vil mrtvaški sprevod z gradišča na Marofu k bregovom Krke, kako so ga peljali na drugi breg in s kakšnimi obredi so ga položili k večnemu počitku v gomilo. Le domišljija nam lahko pričara tarnanje in jok užaloščene srenje, žebranje svečnikov, vonj dišečih kadil in žgalnih daritev, tožeče petje obrednih žalostink, posmrtno pogostitev in uglednemu pokojniku morda celo bojne igre v čast.

Sl. 10. Izbor fine halštatske keramike izkopane v gomilah v Novem mestu. Levo in desno sta keramični vazi s pokrovom (ciborij), okrašeni z žlebljenimi geometrijskimi motivi in sončnimi simboli v obliki kljukaste-ga križa. Na sredi pivski rog — rhyton v obliki škorenjčka ali skrajno stilizirane ptice — Foto T. Knez



Kljub hudim plenitvam in številnim izkopavanjem so se nam ohranile gomile do današnjih dni. Spominjajo nas davne in slavne preteklosti halštatskih Ilirov, tistih staroselcev, ki so prvi intenzivno naselili našo zemljo, jo kultivirali in ji ostali zvesti vse do prihoda Slovencev. Ilirski velikaši so bili naši faraoni, gomile pa naše piramide, intimni arhitektonski spomeniki naše prazgodovine. Spomnimo se samo, kako lepo je bil zložen mogočni venec kamenja okrog velike knežje gomile v Stični, ki je po svoji impozantni velikosti v pravem pomenu dolenska piramida.

Halštatska kultura pri nas je izrazito vaška kultura, zrasla na patriarhalnem rodovnem izročilu. Najvišja oblika komunalnega življenja v halštatskem času je bila čvrsto utrjena vas, trdnjavi podobno gradišče, ki ni poznalo iz kamnov in malte sezidanih hiš. Šele Rimljani prinesejo v naše kraje novo tehnologijo gradnje: z apneno malto vezane zidove, tlakovane ceste, zidanje z opeko itd. Z njimi sta prišli v naše kraje tudi mestna kultura in civilizacija, porojeni v čisto drugačnih pogojih in drugačnem okolju. Vendar rimska civilizacija nikdar ni mogla povsem zatreti in preglasiti skozi stoletja v zemlji zasidrano kulturo staroselcev. Skozi vso rimsko okupacijo naših krajev bomo v ostalinah tega časa vedno našli na elemente domorodne ustvarjalnosti, pa najsi bo to v keramiki, noši, nakitu, v imenih božanstev itd. Danes vemo, da so se trdoživi elementi halštatske kulture ohranili vsé do prihoda prvih Slovencev v naše kraje. Rimljani so v naših krajih utirali in gradili nove ceste, ki se ne skladajo vedno s prazgodovinskimi potmi, in zidali so mesta na krajih brez poprejšnje naselitvene tradicije. Nasprotno pa stari Slovenci, nevaženi mestne kulture, ob prihodu v naše kraje ponovno naselijo že zdavnaj obljudena in izkrčena področja, kjer so nekoč cvetela hribovska vaška gradišča. Že Milko Kos<sup>16</sup> je poudaril, da se obseg starejšega slovenskega naselitvenega področja presenetljivo krije z zemljevidom krajev, naseljenih in kultiviranih že v predslovanski dobi. Zato ni slučaj, da med prafarami na Dolenjskem srečamo vsa pomembnejša najdišča iz halštatske dobe. V kulturnih centrih halštatskega časa so ponovno oživelili centri kulture v zgodnjem in visokem srednjem veku.

Bogate in reprezentativne halštatske najdbe z mednarodnim slovesom iz Novega mesta pričajo, da je bil v tem kraju sredi prvega milenija pred našim štetjem eden izmed štirih vodilnih centrov dolenskih (Magdalenska gora, Stična, Novo mesto, Šmarjeta-Vinji vrh) halštatskih Ilirov, s sedežem pomembnega plemenskega kneza. Z naselitvijo in utrditvijo Ilirov na Dolenjskem se prične nagel gospodarski in kulturni vzpon v halštatskem

času, ki povzdigne Novo mesto iz prahistorične anonimnosti do važne metropole z bogatimi knežjimi grobovi in lepimi primerki situlske umetnosti v času od 6.—4. stoletja pred našim štetjem. V mlajši železni dobi, po letu 300 pred n. št. sledi, kljub še vedno močnemu staroselskemu življu, počasno, toda konstantno usihanje domačih ustvarjalnih moči, ki popolnoma zamrejo šele v času pozne antike. Šele naselitev starih Slovencev in veliko kasneje (leta 1365) formalna ustanovitev poznosrednjeveškega Rudolfovega mesta, je dala kraju na polotoku ob Krkinem ovinku spet novih moči in novo vsebino.

#### OPOMBE

1. Najboljši vir za študij halštatskega obdobja v Sloveniji je temeljna razprava: S. Gabrovec, Halštatska kultura v Sloveniji. Arheološki vestnik XV—XVI, 1964—1965, str. 21—64. V njej je navedena tudi vsa zadevna starejša literatura. — 2. S. Pahič, Antične gomile v Slovenskih goricah. Časopis za zgodovino in narodopisje, nova vrsta 1, 1965, str. 10—63. O redkih halštatskih najdbah na tem področju je poročal: S. Pahič, Železodobne najdbe v Slovenskih goricah. Arheološki vestnik XVII, 1966, str. 103—144. — 3. S. Pahič, Antične gomile v Prekmurju. Arheološki vestnik XI—XII, 1960—1961, str. 88—146. — 4. O načinu izkopavanja velike halštatske gomile v Stični je poročal: S. Gabrovec, Tehnična metoda izkopavanja v Stični. Varstvo spomenikov VIII, 1960—61, str. 74—78. Isto metodo z malenkostnimi nebitvenimi spremembami smo uporabili tudi pri izkopavanju gomil v Novem mestu. — 5. T. Knez-S. Škaler, Halštatska gomila na Libni. Arheološki vestnik XIX, 1968, str. 239—272. — 6. S. Pahič, Bronastodobna gomila pod Brinjevo goro. Arheološki vestnik XIII—XIV, 1962—1963, str. 349—374. — 7. S. Pahič, Varstvo spomenikov IX, 1962—1964, str. 170. — 8. Pregled vseh arheoloških raziskovanj v Novem mestu do vključno leta 1967 je bil objavljen v razpravi: T. Knez, Prazgodovina Novega mesta. Novo mesto 1365—1965, prispevki za zgodovino mesta, str. 12—69. — 9. S. Gabrovec, Grob z oklepom iz Novega mesta. Situla 1, 1960, str. 27—80. — 10. S. Gabrovec, Grob s trinožnikom iz Novega mesta. Arheološki vestnik XIX, 1968, str. 157—188. — 11. Ob izkopavanju halštatskih gomil v Novem mestu je izšlo zelo veliko informativnih člankov o poteku del in o rezultatih izkopavanja v skoraj vseh slovenskih časopisih in revijah. Najboljši pregled o kandijskem grobišču daje še vedno članek: T. Knez, Halštatske gomile v Novem mestu. Dolenjski razgledi št. 6, 19. junija 1969, str. 63—69. — 12. Treasures of Carniola American Art Association Anderson Galleries Inc. New York 1934. — 13. M. Hoernes, Krainische Hügelnekropolen der jüngeren Hallstattzeit. Wiener Prähistorische Zeitschrift II, 1915, str. 98—123. — 14. R. Ložar, Predzgodovina Slovenije, posebej Kranjske, v luči zbirke Mecklenburg. Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo XV, 1934, str. 5—91. — 15. F. Stare, Prazgodovinske Vače. Ljubljana 1954. — 16. M. Kos, Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1955, str. 13, 50—51.